

ГНАТЕНКО К. В.,

кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу
організаційного забезпечення
та контролю у сфері нотаріату
управління з питань нотаріату
(Головне територіальне управління
юстиції у Харківській області)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.2>

ВЛАСНІ ПРИНЦИПИ ЯК КРИТЕРІЙ ВИОКРЕМЛЕННЯ ГАЛУЗІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні бурхливими темпами відбувається реформування галузевих підходів до правового регулювання різних сфер суспільного життя, започатковуються нові інститути, запозичуються нові засоби та прийоми правового регулювання, модернізуються його принципи й удосконалюються методи. Не є винятком і суспільні відносини, які складаються із приводу соціального забезпечення. Через наведені вище обставини, нові виклики у соціальній сфері життя суспільства, зміну місця та ролі держави у процесах соціального забезпечення, розвиток ринкових відносин та інтенсифікацію різних форм господарювання, змінюються вимоги і до сфери соціального забезпечення. Її важко віднести до інститутів адміністративного, трудового чи іншої галузі права – відбувається бурхливий розвиток законодавства у визначеній сфері, що регулює якісно однорідні суспільні відносини, які мають власну специфіку. Наведені вище обставини зумовлюють пошук і застосування специфічних методів правового регулювання й унікальне поєднання методів, які уже застосовуються іншими галузями права, та ін. У статті акцентовано увагу на необхідності пошуку нових підходів до критеріїв виокремлення самостійних галузей права. Розкрито та проаналізовано позиції науковців як теорії права, так і доктрини права соціального забезпечення щодо значення власних принципів як критерію виокремлення галузі соціального забезпечення. Відзначено вагому роль власних принципів права соціального забезпечення у процесі формування суспільної правової свідомості та правової культури. Проаналізовано значення власних принципів як критерію самостійності галузі соціального забезпечення у різних аспектах: ціннісному, регулятивному, правоутворюючому та системоутворюючому. Відзначено, що власні принципи права соціального забезпечення є тим сполучним механізмом, який дозволяє поєднати в єдину систему сукупність правових норм, котрими регулюються правовідносини із приводу соціального забезпечення, забезпечити взаємодію та взаємозв'язки між ними, перетворити їхню сукупність у злагоджений механізм. Також акцентовано на важливій ролі власних принципів права соціального забезпечення у процесі взаємодії окресленої галузі права з міжнародними стандартами.

Ключові слова: соціальне забезпечення, галузь права, принципи, засади, правотворчість, соціальний захист.

Hnatenko K. V. Own principles as a criterion for distinguishing the field of social security law

The relevance of the article is that in accordance with the realities of today, the rapid pace of reforming sectoral approaches to legal regulation of various spheres of public life, launching new institutions, borrowing new tools and techniques of legal regulation, modernizing its principles and improving methods. Public relations over social security is no exception. Today, given the above circumstances, new challenges that appear in the social sphere of society, changing the place and role of the state in social security processes, development of market relations and intensification of various forms of management, changing requirements for social security. According to the current challenges, it is difficult to attribute it to the institutions of administrative, labor or other branches of law - there is a rapid development of legislation in a particular area, which regulates qualitatively homogeneous social relations, characterized by its own specifics. The above circumstances determine the search and application of specific methods of legal regulation and a unique combination of methods that are already used in other branches of law and others. The article emphasizes the need to find new approaches to the criteria for distinguishing independent branches of law. The positions of scholars of both the theory of law and the doctrine of social security law on the importance of their own principles as a criterion for distinguishing the field of social security are revealed and analyzed. The important role of own principles of social security law in the process of formation of public legal consciousness and legal culture is noted. The significance of own principles as a criterion of independence of the field of social security in different aspects is analyzed: value, regulatory, law-making and system-forming. It is noted that the own principles of social security law are the connecting mechanism that allows to combine into a single system a set of legal norms governing legal relations on social security, to ensure interaction and relationships between them, to turn them into a coherent mechanism. The important role of own principles of social security law in the process of interaction of the outlined branch of law with international standards is also noted.

Key words: *social security, branch of law, principles, law-making, social protection.*

Вступ. Сьогодні бурхливими темпами відбувається реформування галузевих підходів до правового регулювання різних сфер суспільного життя, започатковуються нові інститути, запозичуються нові засоби та прийоми правового регулювання, модернізуються його принципи й удосконалюються методи.

Не є винятком і суспільні відносини, які складаються із приводу соціального забезпечення. Через наведені вище обставини, нові виклики у соціальній сфері життя суспільства, зміну місця та ролі держави у процесах соціального забезпечення, розвиток ринкових відносин та інтенсифікацію різних форм господарювання змінюються вимоги і до сфери соціального забезпечення. Її важко віднести до інститутів адміністративного, трудового чи іншої галузі права – відбувається бурхливий розвиток законодавства у визначеній сфері, що регулює якісно однорідні суспільні відносини, які мають власну специфіку. Наведені вище обставини зумовлюють пошук і застосування специфічних методів правового регулювання й унікальне поєднання методів, що вже застосовуються іншими галузями права, та ін. У зв'язку з цим варто визначити, що соціальне забезпечення – це окрема комплексна галузь права у правовій системі України. Отже, вимогою часу для вчених-теоретиків є пошук нових, більш гнучких і комплексних підходів до формування переліку критеріїв визначення самостійності галузі права соціального забезпечення.

Проблема обґрунтування критеріїв самостійності галузі права соціального забезпечення була предметом наукових напрацювань таких науковців, як Н.Б. Болотіна, М.І. Іншин,

С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, О.М. Ярошенко та ін. Вчені зробили значний внесок у розкриття та вирішення обраної проблематики.

Постановка завдання. Сьогодні бракує системних досліджень із проблематики критеріїв виокремлення галузі соціального забезпечення як самостійної галузі, зокрема таких, як власні принципи, що зумовлює нагальність нашої роботи. Метою статті є з'ясування значення власних принципів як критерію виокремлення самостійної галузі соціального забезпечення.

Результати дослідження. На думку О.Ф. Скакун, галузь права слід відносити до юридичних конструкцій, існування яких пов'язується із системою права, його структурою (внутрішньою будовою). Зазначена категорія об'єктивує певну якість права із чітко визначеними кількісними ознаками. Йдеться насамперед про однорідну сукупність норм права, що ідентифікуються як за рахунок власної юридичної природи, так і за рахунок зовнішніх чинників. Щодо критеріїв поділу права на галузі, то тут серед науковців загальновизнаними вважаються предмет і метод правового регулювання [1, с. 363–364]. Т.П. Мінка, аналізуючи наведену позицію, підкреслює, що з часом правники дійшли обґрунтованого висновку щодо недосконалості критеріїв виділення (визначення) галузей права [2, с. 19].

Наведену позицію підтверджує і Р.Д. Ляшенко, котрий відзначає, що питання про виділення нових галузей права нині є дуже актуальним у юридичній науці. З приводу цього ведуться численні дискусії між провідними ученими-юристами. Особливого значення набуває проблема вибору критеріїв, які слід вважати вирішальними для поділу права на галузі. Щодо пошуку цих критеріїв, то серед науковців загальновизнаними вважаються предмет і метод правового регулювання. Із критикою наявних у літературі концептуальних підходів і поглядів до визначення галузі права виступає низка учених: В.С. Нарсецянець, О.Ф. Скакун, В.Б. Ісаков, О.І. Ющик, А.С. Спаський, Ю.М. Оборотов [3, с. 44].

То ж бачимо, що чимало вчених сьогодні вважають, що використання критерію «наявність самостійного предмету та методу правового регулювання», який тривалий час був визначальним у правовій доктрині, для визнання галузі права самостійною та відокремленою від інших недостатньо. Розвиток як нормативно-правового регулювання, так і науково-теоретичної думки сягнули розуміння того, що необхідна розробка нового підходу до переліку критеріїв, які визначають самостійність галузі права. Причому такі критерії повинні не лише відображати формально-юридичні ознаки правових норм відповідної галузі права, акцентуючи увагу насамперед на формі, тобто зовнішньому прояві правової матерії, а й характеризувати внутрішню сутність правових норм, їхній взаємозв'язок, демонструвати відповідний зміст, напрямок, цілі та характер правового регулювання якісно однорідних суспільних відносин, адже, на нашу думку, саме внутрішній зміст і загальні ідеї правового регулювання, його завдання у відповідній сфері повинні слугувати першочерговим критерієм для виокремлення окремої галузі права. Саме такий зміст, завдання та ідеї зумовлюють подальше обрання відповідних методів правового регулювання, за допомогою якого також можливо окреслити предмет такого правового регулювання. У цьому контексті актуальним є розкриття значення принципів як критерію самостійності галузі права соціального забезпечення.

На думку А.М. Колодія, правові принципи, відображені в нормативно-правових актах, стають реальними та дієвими регуляторами поведінки більшості членів суспільства, оскільки ця більшість не завжди знає зміст конкретних норм. Люди, і це підтверджують соціологічні дослідження, здебільшого добре засвоюють загальні вимоги права, що ввійшли у правову свідомість як соціальні цінності, як соціальні основи, як генеральні ідеї, проте водночас конкретні приписи права не завжди їм відомі. Ці роздуми, безумовно, заслуговують на увагу, тому що можуть стати основою для подальшого розуміння ознак принципів права та їхньої наукової систематизації [4, с. 106].

Також можна дещо розширити значення принципів як критеріїв самостійності галузі соціального забезпечення. Принципи не лише уособлюють загальне спрямування та дух правового регулювання галузі соціального забезпечення, будучи важливим еле-

ментом її правового режиму, а й дозволяють запобігати появі колізій у правовому регулюванні або ж ефективно долати їх у разі виникнення. Погоджуємося із зауваженнями А.М. Колодія щодо того, що фактично саме принципи права соціального забезпечення у багатьох випадках виступають безпосередніми регуляторами правової поведінки членів суспільства, адже не усі учасники правовідносин обізнані з конкретними правовими нормами та їхнім змістом, а найчастіше люди у своїй діяльності щодо соціального забезпечення керуються знаннями основних принципів права соціального забезпечення, діють відповідно до його загальних ідей. У такому разі принципи права соціального забезпечення відіграють важливу роль у формуванні правової свідомості, правової культури суспільства.

Роль власних принципів як важливих критеріїв самостійності галузі права соціального забезпечення зумовлена їхніми багатьма властивостями, які виділяли та досліджували багато науковців. Зокрема, С.П. Погребняк наводить такі ознаки основоположних принципів, як: втілення найважливіших цінностей, притаманних певній системі права; концентроване відображення результату розвитку права та визначення напрямів його подальшого розвитку; найбільш загальний характер; пріоритет перед нормами права; підвищена стійкість; самодостатній характер (із погляду формальної визначеності) та ін. [5, с. 13]. Т.З. Герасимів доречно зазначає, що принципами права соціального забезпечення вважаються такі вихідні засади, які відображають сутність суспільних відносин, що формують предмет цієї галузі [6, с. 5].

Як вказує О.Ф. Скакун: «Галузеві принципи – це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається певна галузь права, й одночасно вектор, що визначає напрямок розвитку цієї галузі [7, с. 222]. З погляду В.С. Венедиктова, наявність галузевих принципів, як і самостійного предмета чи метода, характеризує галузь права як самостійну в системі права держави [8, с. 22].

Повністю погоджуємося з висловленими міркуваннями. Варто додати, що принципи права соціального забезпечення дійсно впливають на формування предмета та методу галузі, адже принципи відображають сутність суспільних відносин, їхні ключові цінності, у зв'язку з чим можливим стає безпомилкове визначення конкретного змісту правовідносин, які становлять предмет соціального забезпечення, а також виявлення правового статусу їхніх суб'єктів.

І.Ю. Хомич зазначає, що характерними рисами принципів соціального забезпечення є те, що вони: 1) засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики; 2) сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів; 3) визначають засади державної соціальної політики; 4) відображають засадничі ідеї, керівні положення й основні начала інституту соціального забезпечення, втілені у змісті правовідносин, які виникають у процесі реалізації прав громадян на соціальне забезпечення; 5) втілюють у собі науково обґрунтовані розробки й ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення [9, с. 185]. У свою чергу, В.Л. Костюк наголошує, що за своєю суттю принципи права соціального забезпечення покликані, по-перше, відображати соціальну сутність цієї галузі права за умов сьогодення, окреслювати перспективи розвитку; по-друге, визначати основоположні засади (положення) щодо правового регулювання відносин із соціального забезпечення; по-третє, забезпечувати цілісність, єдність і системність права соціального забезпечення; по-четверте, сприяти відкритості, доступності та прозорості права на соціальний захист та інших тісно пов'язаних із ним прав; по-п'яте, посилювати дієвість соціально-правового статусу окремих категорій осіб; по-шосте, посилювати інтеграційні процеси розвитку права соціального забезпечення та законодавства, з урахуванням міжнародного та європейського досвіду. Науковець відзначає, що сьогодні відбувається складний процес формування новітньої системи принципів права соціального забезпечення як об'єктивної складової частини розвитку суспільства та держави [10].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, доцільно значення власних принципів як критерію виокремлення галузі права соціального забезпечення відобразити за такими аспектами, як:

1) Ціннісний – за наведеним аспектом власні принципи права соціального забезпечення є критерієм його визнання як самостійної галузі права у зв'язку з тим, що вони відображають сутність і призначення досліджуваної галузі, які якісно відрізняють галузь соціального забезпечення від інших галузей права та зумовлюють її унікальність. Принципи у наведеному аспекті розгляду закладають підвалини для подальшого формування й удосконалення соціального забезпечення як окремої галузі правової системи України, зумовлюють зацікавленість держави та суспільства у її розвитку.

2) Регулятивний – власні принципи права соціального забезпечення виступають повноцінними регуляторами суспільних відносин, які складаються та розвиваються із приводу надання соціального забезпечення, його формування, інших пов'язаних із наведеними правовідносинами, а в окремих випадках слугують засобом до подолання прогалин правового регулювання як у процесі правотворчості, так і правореалізації, праворозуміння. Їхня особливість як регуляторів полягає у їхній первинності та всезагальності, у зв'язку з чим принципи права соціального забезпечення є тими ключовими критеріями, які дозволяють усвідомити всю систему та спрямованість правового регулювання досліджуваної галузі, досягнути її дух. Наведене дозволяє характеризувати специфіку галузі соціального забезпечення, розмежовуючи її від інших галузей права.

3) Правоутворюючий – власні принципи права соціального забезпечення відіграють спрямовуючу роль у процесі розробки та прийняття нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення, вони є орієнтиром для змісту таких актів, а наведені акти, у свою чергу, є продовженням загальних принципів права соціального забезпечення, засобами їхньої реалізації, деталізації, модернізації (адаптації до вимог сьогодення). Тобто власні принципи, що виступають ключовим орієнтиром для розробки певного масиву правових норм, слугують критерієм для визнання того, що сукупність таких норм є якісно однорідною, відособленою, і її можна розглядати як самостійну галузь права.

4) Системоутворюючий – власні принципи права соціального забезпечення є тим сполучним механізмом, який дозволяє поєднати в єдину систему сукупність правових норм, котрими регулюються правовідносини із приводу соціального забезпечення, забезпечити взаємодію та взаємозв'язки між ними, перетворити їхню сукупність на злагоджений механізм, що функціонує за єдиними засадами, втілюючи в життя спільні ідеї та прагнення. Тим самим утворюється самодостатня галузь вітчизняного права.

5) Взаємодія з міжнародними стандартами – власні принципи права соціального забезпечення слугують інструментом для його взаємодії як окремої ціннісної ланки у правовій системі України з іншими галузями вітчизняного права (шляхом дії загальних принципів права у галузі соціального забезпечення), а також допомагають взаємодіяти з міжнародним правовим простором, інтегруючи міжнародні стандарти у сфері соціального захисту.

Список використаних джерел:

1. Скаун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. С. 363–364.
2. Мінка Т.П. Правовий режим як критерій поділу права на галузі. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 18–22.
3. Ляшенко Р.Д. Проблемні питання формування нових галузей права. *Teoretyczne i praktyczne innowacje ukowe: zbiór raportów naukowych, (29–31.01.2013 r.)*. Kraków : Diamond tradingtour, 2013. S. 44–47.
4. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 1998. 382 с.
5. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 36 с.

6. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 15 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
8. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины: Общая часть : учебное пособие. Симферополь : ДОЛЯ, 2004. 164 с.
9. Хомич І.Ю. Поняття і система принципів соціального забезпечення населення України. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 182–189.
10. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2 (14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvltr.p>.

